

## بررسی شاخص های هنر فلزکاری دوره ی ساسانی و میزان تاثیرپذیری سلجوقیان از ساسانیان

فرناز دهقانی اسمعیل آقا محله<sup>۱</sup>

امیر اکبری<sup>۲</sup>

امید سپهری راد<sup>۳</sup>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۲۹

### چکیده

دوران ساسانیان از جمله درخشانترین ادوار هنر ایران قبل از اسلام است. هنر فلزکاری ساسانیان دارای ارزشی بسیار است زیرا از عناصر هنری کهن اثر پذیرفته و به عبارت دیگر در قالب ذوق و سلیقه ایران عصر ساسانی ریخته شده است. هنر فلزکاری ساسانی تا اندازه‌ای سنت‌های هخامنشیان و اشکانیان را تعقیب نمود و پس از ظهور اسلام و فتوحات اعراب تا زمان مورد بحث ما (سلجوقیان) و حتی پس از آن هنر فلزکاری بدون واسطه این تاثیر را از ایران باستان دریافت نمود. در این مقاله بر آن هستیم با استفاده از روش تحقیق تاریخی به بررسی شاخص‌های هنر فلزکاری دوره ساسانی و میزان تاثیرپذیری سلجوقیان از ساسانیان بپردازیم زیرا بررسی و تطبیق شاخص‌های فلزکاری ساسانی در آثار سلجوقیان هدف ضرورت پژوهش حاضر است. بررسی منابع و مآخذ و مقالات بیانگر این است که آثار فلزی ساسانیان دارای ویژگی‌ها و شاخص‌هایی چون جنس، فرم، نقش، تزیینات و ساختاری هستند که از میان تاثیرات و الهامات حاصل از فرم و نقش علاوه بر دوره اسلامی بیشتر از دوره سلجوقیان به چشم می‌خورد زیرا ایرانیان از پیشینه تمدنی غنی برخوردار بودند و اعراب فاتح را بر آن داشتند تا بی‌درنگ از این میراث فرهنگی استفاده نمایند و همان ویژگی‌ها شاخص‌ها را به کار گیرند که به طرز با شکوه و عالی در آثار خلق شده متجلی گردید و تداوم یافت.

**کلید واژه‌ها:** ساسانیان، فلزکاری، سلجوقیان، جنس، فرم، نقش، تزئین

<sup>۱</sup> دانشجوی دکتری تخصصی گروه تاریخ، واحد بجنورد، دانشگاه آزاد اسلامی، بجنورد. ایران. Farnazdahghani1313@gmail.com

<sup>۲</sup> استادیار گروه تاریخ، واحد بجنورد، دانشگاه آزاد اسلامی، بجنورد، ایران. (نویسنده مسئول) (amirakbari84@yahoo.com)

<sup>۳</sup> استادیار گروه تاریخ، واحد بجنورد، دانشگاه آزاد اسلامی، بجنورد، ایران. (omid/sepahri@yahoo.com)

## مقدمه

نخستین نشانه‌ها که از بهره‌گیری انسان از فلز در دست است همان اشاره‌ای است که در میان داستان‌های مذهبی قدیمی موجود است از جمله اسناد و مدارکی است که نشان می‌دهد پیشینیان رب النوع آتش را در ذوب و احیای سنگ و تولیدات فلزی به طور مستقیم دخیل می‌دانستند و کاوش‌های باستان‌شناسی در نقاط تاریخی از جمله پمپور، شهاد، تل ابلیس، تپه سیلک، تپه زاغه، نشان می‌دهد که مردم این نواحی از حدود هفت هزار سال پیش با ساخت اشیاء فلزی به خصوص مس آشنا بودند. (احسانی، ۱۳۶۸، ص ۱۳۹) پس با کشف فلزات دیگر با افزودن قلع و مس آلیاژ سختی به وجود آوردند و به دنبال آن استفاده مفرغ آغاز شد که قدمت آن به حدود سه هزار سال قبل می‌رسد.

بشر با توجه به خاصیت نقش‌پذیری و دوام فلزات همچنین نیاز به وسیله‌ای برای انجام مبادلات خود به فکر تهیه سکه‌هایی از فلزات گرانبها با عبارهای مختلف افتاد. (سکه‌های مکشوف در کاخ آپادانا نیز متعلق به این دوران است. فتایی، ۱۳۸۷، ص ۱۳۸)

مادها بخشی از اقوام آریایی بودند که از آغاز قرن هشتم ق.م دولتی را در ایران تاسیس نمودند. آنها که در عهد قدیم موسوم به آریان بودند بعدها خود را مادی نامیدند. اگرچه افراد جامعه مادی به طور کلی به دامداری اشتغال داشتند و دارای اقتصاد شبانی بودند؛ اما طلا و نقره و مفرغ را می‌شناختند و یکی از هنرهای برجسته مادها فلزکاری بوده است تا جایی که در عهد پارسیان، سرزمین ماد مهمترین مرکز صنایع طلاکاری محسوب می‌شد که این نکته از کتیبه گلی که در شوش یافته شده است. در این لوح داریوش شاه هخامنش می‌گوید زرگرانی که طلاکاری کرده‌اند، مادی و مصری بوده‌اند. مهم‌ترین آثار به دست آمده از مادها را می‌توان در گنجینه جیحون، گنجینه زیویه، و آثار طلایی آن شناخت. گنجینه زیویه را سرآغاز هنر فلزکاری ماد و هخامنشی می‌دانند.

جام طلایی حسلو، مارلیک و کلاردشت هم مربوط به دوره مادی است. در سال ۵۵۰ پیش از میلاد امپراتوری هخامنشیان توسط کوروش کبیر در جنوب غربی ایران بنیانگذاری گردید. در این امپراطوری گسترده، طلا و نقره، برنز و آهن به منظور ساخت ظروف، اسلحه و زیورهای شخصی مورد استفاده قرار می‌گرفتند.

در دوره هخامنشیان ساخت اشیایی از فلزات متفاوت مانند طلا و نقره و آهن رواج پیدا کرد که نشان از اهمیت فلزکاری در این دوران است. شوش نیز یکی از مناطق باستانی است که از آنجا ادوات و اسلحه‌های مهمی به دست آمده است.

(فتایی، ۱۳۸۷، ص ۱۳۸)

محصول اصلی فلزکاری شمال غرب ایران شمعدانی‌های جرسی شکل، گوژکاری در ظروف فلزی است که یادآور فلزکاری دوره هخامنشی است و همچنین استفاده از احجار کریمه یادآوری دوره هخامنشیان است که تاثیر این اسلوب و طرح فلزکاری را می توان در آثار فلزی دوره سلجوقی مشاهده کرد. (گیرشمن، ۱۳۵۰، ص ۲۵۲)

از دیگر روش‌های رایج فلزکاری در دوره هخامنشی حکاکی بود که در دوره اسلامی نیز استفاده شد و البته ناگفته نماند که این شیوه در دوره ساسانی گسترش و ترقی نمود و شیوه حکاکی در قرن پنجم (هق) با تنوع بیشتر در ساخت اشیا فلزی چون آبریز، تنگ برنجی، سینی برنزی، مورد استفاده قرار گرفت. (توحیدی، ۱۳۹۰، ص ۴۴)

در قرن سوم پیش از میلاد پادشاهی که اشک نام داشت امپراتوری اشکانی را تاسیس کرد.

تنها چند نمونه از اشیای فلزی از اشکانیان در دست است، یک کاسه نقره، نوعی دستگیره برنزی، متعلق به یک ظرف که به شکل پلنگ است.

سه ریتون شیپوری شکل نمونه‌هایی هستند که به خوبی می‌توان آن را به عنوان شاخص هنر اشکانیان در ایران باستان به شمار آورد. (گانتز، ۱۳۸۳، ص ۳۳)

## فلزکاری ساسانیان

با پیروزی اردشیر بابکان بر اردوان پنجم، شاهنشاهی اشکانی فرو ریخت و شاهنشاهی ساسانی در (۶۵۱-۲۲۴ م) استوار شد.

در عصر فرمانروایی ساسانیان هنر و معماری، بافندگی، منسوجات، سنگ نگاره‌ها، پل‌ها، آتشکده‌ها، کاخ‌های سلطنتی، گوشک‌های بین راهی، گچبری و فلزکاری نمونه‌هایی از شکوه و تنوع هنر ایران در عصر ساسانی را نشان می‌دهد.

در میان هنرهای ایران در عصر ساسانی فلزکاری با آفرینش شماری از تنگ‌ها، بشقاب‌ها، ریتون‌ها نمود یافت، این نقش‌ها در جلوه‌های بصری ظروف سیمین و زرین ساسانی حاکی از دستاوردهای نوین هنر فلزکاری ایران در این دوره است.

در دوره ساسانیان هنر فلزکاری دارای ارج و مرتبه بالایی در دربار بوده و همواره مورد توجه سلاطین و اشراف‌زادگان بود. در این دوره هنر فلزکاری به اوج شکوفایی خود رسیده و حتی در مدت زمان کوتاهی از مرزهای امپراتوری ساسانیان فراتر رفته و در مقام هدیه به عنوان نشان قدرت و مشروعیت سلاطین ساسانی به دربار سایر ملل راه یافت.

در زمان ساسانیان از فلزات برای ساخت و مصارف مختلفی از جمله جنگ افزار، زین افزار، ابزار خانگی و ظروف تجملی کمک گرفته می‌شد.

جنس فلزات مورد استفاده در این دوره به سه گروه عمده آهن، برنز و طلا و نقره طبقه بندی می‌شد که در میان آنها صنعت نقره کاری از اعتبار و منزلت بسیار بالایی برخوردار بوده است. هنرمندان ساسانی برای ساخت ظروف به ندرت از طلا و اغلب از نقره استفاده می‌کردند. و از طلا برای تزیین نقوش روی نقره استفاده می‌شده است. (دیماوند، ۱۳۸۹، ص ۳۴) که اشکال مخصوص ظروف نقره ساسانی مناظر شکار حیوانات و پرندگان است.

ظروف سیمین ساسانی شامل قاب‌ها، کاسه‌ها، جام‌های گرد و یا زرورقی شکل با لبه‌های صاف یا دالبردار، تنگ‌ها و ابریهاست. علاوه بر کاسه و پیاله و بشقاب اشیای دیگری مانند گلدان، مجسمه و سر جانوران و سایر لوازم تزیینی نیز از ورقه نقره ساخته می‌شد.

ظروف ایجاد شده علاوه بر جنبه مصرفی، دارای تزییناتی نیز بوده که به زیبایی فرم ظرف‌ها افزودند و در واقع به دو نوع تزیین برمی‌خوریم. تزیینات برخی از این ظروف ساده و فقط با آرایش لبه آن اکتفا شده و فلزکار استادی خود را با ساختن گل و فرم آن به کار برده و در برخی دیگر به نقوش تزیینی پرداخته و موضوعاتی از قبیل صحنه‌های شکار شاهی، به تخت نشستن پادشاه، مراسم مذهبی و اعطای منصب، شکل‌ها و پرندگان و رامشگران را به تصویر کشیده‌اند. (احسانی، ۱۳۹۰، ص ۱۰۴)

روش کار در بسیاری از آثار این دوره مطلا کاری، برجسته کاری و حکاکی روی فلز بوده است. (نفیسی، ۱۳۸۸، ص ۲۰۰) و چون هنر ساسانی به ویژه هنر فلزکاری یک هنر درباری است احتمالاً در کنار کاخ‌های سلطنتی کارگاه‌هایی برای ساخت اشیای فلزی گرانبها و تجملاتی وجود داشته است. (گیرشمن، ۱۳۵۰، ص ۲۰۴)

از این رو شکوه پادشاه را تجلیل می‌کند و علاوه بر استفاده پادشاه این ظروف سیمین را به عنوان کالای مرغوب و هدیه مناسب به پادشاهان و فرمانروایان همزمان خود هدیه می‌کردند.

### فلزکاری بعد از ورود اسلام

اعراب که خود از هنر و صنایع ظریفه بی بهره بودند به علت نهمی دین خوردن و نوشیدن در ظروف سیمین و زرین را حرام می‌شمردند. به علاوه ساخت هرگونه اشیای به صورت مجسمه در پرهیز از بت پرستی، با ترسیم نقوش جانداران بر روی ظروف و اشیای فلزی، همچنین بر در و دیوار بناهای مسجد را تحریم کردند.

سخت گیری حکام شرع و محتسبان در اجرای احکام آنچنان شدید بود که صاحبان کار و پیشه هنری از ترس جان و مال خود به ندرت به خلق هنری می پرداختند. به عبارت دیگر، هنر و هنرمندی در این زمان تا مدتی در جامعه ایران راه زوال پیمود و به بوته فراموشی سپرده شد. (فرید نژاد، ۱۳۸۴، ص ۱۵۳)

پس از افول اغتشاشات و هرج و مرج، بعد از ورود اعراب، فلزکاران قرون بعدی روش هنرمندان ساسانی را سرمشق کارهای خود قرار دادند. زیرا شیوه و سبک هنر ساسانی پس از استیلای اعراب، هنوز در ماوراءالنهر باقی بود. (حیدرآبادیان، ۱۳۸۸، ص ۱۹)

با استقرار تمدن اسلامی، شکل عمومی و نوع تزیینات آنها دگرگون شد و بیشتر مصنوعات چون کاسه، بشقاب، کاسه های پایه دار مد نظر قرار گرفت. اولین کاسه های اسلامی از جنس مفرغ و قلع بود و تنها در جدار بیرونی به نقش آراسته می شد. (توحیدی، ۱۳۸۸، ص ۱۵۵)

بیشترین اشیای فلزی باقیمانده پس از ظهور اسلام در ایران عبارت از تنگ، سینی، قاب قرآن، شمعدان، جام های مفرغی عود سوز، ظروف نقش دار برنجی و مسی است.

هنرمندان ایرانی ظروف و اشیای فلزی را طلاکوب و نقره نشان می ساختند و یا آنها را به صورت مشبک و مرصع به خواستاران هنر عرضه می کردند. (احسانی، ۱۳۶۸، ص ۱۹)

فلزکاران این عصر ظروف و اشیای دیگری از طلا و نقره با نقش و تصاویر انسان و جانوران برای بزرگان و امیران می ساختند و آنان با اتکا قدرت خاص خویش از احکام شرع سرپیچی کرده و در خلوت قصرهای خود از این ظروف استفاده می کردند.

تعدادی از این ظروف ضمن حفریات و کاوش های باستان شناسی در بغداد کاخ خلفای عباسی به دست آمده موید گفته های فوق است. (حیدرآبادیان، ۱۳۸۸، ص ۱۹)

در اوایل قرن چهارم خلافت عباسی در بغداد دچار تزلزل شدید اقتصادی شد که در نهایت به انحطاط اقتدار خلافت این خاندان انجامید. با این شرایط فلزکاران و زرگران که در بغداد حضور داشتند به ایران روی آوردند. آنان هنر فلزکاری و زرگری را به همراه خود به ارمغان آوردند.

در این زمان در قلمرو سامانیان و در شمال شرقی ایران مفرغ کاری به کمال دست یافته و از نیمه قرن چهارم به بعد در این ناحیه شکل های ظریف پرندگان و جانوران خلق شد. (توحیدی، ۱۳۸۸، ص ۱۵۵)

در قرن چهارم هجری بلخ به خاطر مفرغ کاری و رویگری، سمرقند و مرو برای صنعتگری، همدان برای کارهای قلع و در قرن پنجم بلخ به نقره کاری اشتهارد داشتند. (توحیدی، ۱۳۸۸، ص ۱۵۵)

مقدسی در اواخر قرن چهارم درباره وجود مراکز مهم فلزکاری ایران می‌نویسد:

مراکز عمده فلزکاری در ماوراءالنهر، بخارا، سمرقند و خراسان مرو می باشد. شهرت فلزکاری خراسان از روی اشیای متعدد معلوم می‌شود که امضای هنرمندان مرو، نیشابور و هرات و اسفراین را دارند. (مقدسی، ۱۳۹۱، ص ۴۷۸) در میان مناطق مطرح شده از توسعه هنر فلزکاری شهرهای خراسان در قرن پنجم و ششم هجری مورد توجه خاص بود.

جیهانی در کتاب خود می‌گوید: «دیرهای قاین پراکنده صنایعان بدان جا فلزکار، زیرک، استاد و ولایت به غایت مامور بوده است». (جیهانی، ۱۳۶۸، ص ۱۷۰)

### سلجوقیان

سلجوقیان که در اصل از طوایف چادرنشین و صحراگرد بودند در دوران شکوه و عظمت شاهان سامانی و در قرن دوم و سوم هجری در دشت‌های خوارزم و حاشیه دریای خزر در آن سوی رود جیحون در ماوراءالنهر زندگی می‌کردند. آنها بعدها در قرن پنجم (هـ.ق) بر نیشابور و کل خراسان اعمال قدرت و نفوذ نمودند و رفته رفته متصرفات خود را تا بغداد گسترش دادند و بدین ترتیب سلجوقیان توانستند در طول دوران حکومت بر ایران، عراق، آسیای صغیر و شام حکومت کنند.

پیشینه هنر فلزکاری سلجوقی به قبل از اسلام و به طور خاص به هنر ساسانیان برمی‌گردد. نحوه نمایش پیکره‌ها در تصویر و نقوش همه یادآور فلزکاری و حجاری ساسانیان و نقاشی کتاب مانوی در آسیای صغیر می‌باشد.

در دوره سلجوقیان صنعت و هنر فلزکاری نیز مانند سایر فنون دیگر راه کمال را پیموده است. قدرت اقتصادی و سیاسی حکومت اسلامی در این دوره که بر اقصی نقاط تحت سلطه سلجوقیان بست و گسترش یافته بود. فرصت قابل توجهی را برای تبادل افکار و تاثیرات هنری متقابل در اختیار صنعتگران و هنرمندان قرار می‌داد. بافت اقتصادی و اجتماعی بسیاری از شهرهای بزرگ این دوره حکایت از اجتماع هنرمندان دارد. محله صنعتگران در شهرهایی نظیر شهر قدیم نیشابور «در اواخر قرن چهارم و پنجم هجری که هنوز هم خرابه‌های آن در جنوب غرب این شهر باقی مانده است، دلیلی بر رونق صنعت فلزکاری این دوره است.

گروه بی شماری از اشیایی که در این دوره تولید شده پیوسته از قابها و الگوهای سنتی باستانی تقلید می کرد. این اشیاء عبارت بود از: آبخوردانهای خاتم کاری و یا مشبک کاری شده که اغلب به شکل حیوانات ( پرنده یا شیر) بود. دسته هاون، آیینه، شمعدان، تنگهایی که یادآور نمونه های عهد ساسانی بود. مشخص ترین آنها شامل کتیبه هایی به خط کوفی و یا خط نسخ پیکره حیوانات با زمینه اسلیمی گیاهی و قاببندی هایی بود که در آنها چنگ نوازان و گریفین ها حکاکی شده بود.

### مقایسه تطبیقی فلزکار ساسانی با سلجوقی

فرض به این باشد که تحولات نشأت یافته از سقوط ساسانیان و دگرگونی های مذهبی پدیدار گشته در ایران از قرون نخستین اسلامی تا حکومت سلجوقیان در هنر و صنایع و حکومت های اسلامی ایران تاثیرات چشمگیری بر جای گذاشته باشد.

نظر به اینکه هرگونه تغییر نگرش صنعتگران و فلزکاران می بایستی بر جنس، فرم، تکنیک ساخت و تزئین و همچنین نقوش تزئینی مصنوعات فلزی شان تاثیر نهاده باشد، هر یک از متغیرهای آثار فلزی هر دو دوره مورد بررسی قرار گیرد و به علاوه نظر به تغییر نقشه سیاسی و دینی پس از ساسانیان و خصوصا در زمان سلجوقیان که منجر به کاهش و اهمیت مراکز صنعتی گذشته و یا رونق مراکز دیگر گردیده را می بایست مورد مطالعه و بررسی قرار دهیم.

### جنس

بسیاری از محققان تاریخ هنر را عقیده بر آن است که فلزکاری ایران در زمان ساسانی شکوفا شد، فلزات مورد استفاده در زمان ساسانیان مفرغ، نقره، طلا، برنز، سفید روی . . .

اشیای مفرغی حتی پیش از جام های سیمین و زرین ساسانی نبوغ هنرمندان این عصر را نشان می دهد، اشیای مفرغی پیش از جام های مشهور نقره صفحات بزرگی هنر ساسانی را جلوه می دهد. (آندره، گدار، ۱۳۵۸، ص ۴۵)

ظروف نقره ای دوره ساسانی از عالی ترین نمونه فلزکاری است، اشکال مخصوص ظروف نقره ساسانی مناظر شکار حیوانات و پرندگان است. (دیماوند، ۱۳۸۹، ص ۳۴)

قدرت، حرکت، هیجان، تلفیق، نقوش پر نیرو، نقوش تزئینی از ویژگی های مهم ظروف نقره ای ساسانی است. (گیرشمن،

طلاکاری در دوره ساسانی بر روی نقره انجام می‌شده، و ملغمه نوعی طلا کاری بر روی اشیا است که از نظر منشا متعلق به ساسانیان است.

یک ریتون در مجموعه موزه هنر کلیوند است که این نمونه جز ظروف اولیه ساسانی به شمار می‌رود. که در آن برگه طلا با استفاده از روش ملغمه کاری به ظروف چسبیده‌اند. (یاوری، ۱۳۸۰، ص ۵۷)

اولین مسئله در هنر فلزکاری دوره سلجوقی جنس فلز به کار رفته در ظروف ساخته شده آن می‌باشد. (دیماوند، ۱۳۸۹، ص ۱۳۷)

ساختن ظروف از طلا و نقره بعد از اسلام به طور کامل در قرن ششم هجری انجام گرفت. یکی از دلایل رواج این تحول حمایت افراد و بزرگان و درباریان بود که زرگرانی را به خدمت می‌گماشتند تا برای ایهت دربار خود ظروف فلزی طلا و نقره را می‌ساختند. (پوپ، ۱۳۳۸، ص ۷۰) علاقه حاکمان سلجوقی به تجمل پرستی و استفاده از هنر مرصع کاری اشیای فلزی را با سایر فلزات از قبیل مس، نقره، طلا را رونق داد. (حقیقت، ۱۳۸۵، ص ۳۴۸) علت رواج تزئین فلزات با طلا و نقره در این بود که اسلام ساختن تمام ظروف با طلا و نقره را به خاطر حکم دین اسلام ممنوع می‌دانست، بنابراین هنرمندان ظرف را با مس می‌ساختند و سپس با طلا و نقره تزئین می‌کردند. (آیت الله شیرازی، ۱۳۷۷، ص ۱۷۲)

## شکل و فرم

در سبک دوره ساسانی برخی از اشیا فلزی بر حسب سنت کهن تمام یا قسمتی از ظروف را به شکل کله یا بدن جانور در می‌آوردند. (احسانی، ۱۳۶۸، ص ۱۶۵) این ظروف شامل بخور دانه‌ها، ظروف آب، به شکل مرغابی، خروس، آهو، اسب یا شیر می‌باشد. با توجه به سنت کهن، شکل ظروف به صورت تمثیلی در می‌آمده. عقیده بر این بود که خوردن در ظرف هایی که به شکل جانوران نیرومند است، نیرو و قدرت آن جانوران را به انسان منتقل می‌کند. (پوپ، ۱۳۳۸، ص ۶۵)

از مهم ترین اشکال و فرم آثار ابریق‌ها، تنگ‌ها و گلدان هایی گلایی شکل که به عنوان کوزه نیز مطرح هستند، گلدان ها (زمانی، ۱۳۵۵، ص ۱۸) (بوسالی، ۱۳۸۳، ص ۱۲۶- ۷۹- ۶۳) بشقاب‌های سلطنتی شکار، سینی های بزرگ مدور با لبه‌های برگشته ریتون‌ها ( که اغلب به شکل سر جانداران دیده می‌شوند. (کانتر، ۱۳۸۳، ص ۳۷- ۲۵)

تعداد فراوانی از اشیا و آثار دوران سلجوقی بر اساس قالب‌ها و الگوهای سنتی باستان ساخته شده عبارت بودند از: بخوردان های خاتم کاری و مشبک کاری شده که اغلب به شکل شیری ساخته شده که بر تنش سوراخ هایی پدید



آمده تا بخور از آن بیرون آید. سازنده گردی تن شیر را هموار کرده و بر آن نقشها کنده است و نام امیر سلجوقی که سفارش ساخت داده و تاریخ ساختن آن نوشته شده است. (پرایس، کریستین، ۱۳۵۲، ص ۳۷)

دست هاون، آینه شمعدان و تنگ هایی که یادآور نمونه های عهد ساسانی بود و گلدان هایی که با سنت دیرینه ریتون های هیولایی شکل مناطق کوهستانی ارتباط داشت. (مارگرنیت، ۱۳۸۳، ص ۲۴۸)

## تکنیک ساخت و تزئین

آثار هنری سیمین و گاهی زرین دوره ساسانی که تاکنون کشف شده مهارت و سلیقه خاص هنرمندان ساسانی را در ساخت این آثار نمایان می کند. نقره کاران ساسانی روش هایی را در ساخت آثار خود مورد استفاده قرار داده اند.

چکش کاری، کنده کاری، قلم زنی، طلاکاری (گانتز، ۱۳۸۳، ص ۳۷-۲۵)

۱- ساخت اشیا نقره به وسیله چکش کاری بر ورقه سرد نقره

۲- هنر فلزکاری ریختگی در اشیا سیمین

۳- ساخت ظروف آستر دار از صفحات نقره (وزیری، ۱۳۷۳، ص ۸۶)

در روش اول شمش یا ورقه مسطح و سرد نقره را به وسیله چکش کاری و با به کار بردن قالب های محدب با انواع دیگر قالب ها و سایر ابزار فلزکاری به شکل مطلوبی درمی آوردند.

در روش دوم در بدو امر قالب شکل ظرفی یا شی نقره را از موم می ساختند و تمام یا بخشی از تزئینات لازم را بر روی آن کنده کاری یا حکاکی می کردند. سپس قالب را در محفظه ای مملو از خاک رس بسیار نرم قرار می دادند و نقره مذاب را در آن می ریختند و پس از انجماد پرداخت می شد.

برای ساختن ظروف آستر دو تخته فلز نقره را که یکی ساده و دیگری کنده کاری و تزئین شده بود روی هم قرار می دادند و پس از لحیم و یا گاهی بدون لحیم با چکش کاری به هم وصل می کردند. (زکی، ۱۳۸۸، ص ۲۱۲)

اوج هنر حکاکی (قلم زنی)، ترصیع را در کارهای فلزی دوره ساسانی می توان مشاهده کرد. تکنیک های تزئین اشیا و ابداع فلزکاران دوره اسلامی نیستند، بلکه ادامه فنون و تکنیک های قبل از اسلام و به خصوص دوره ساسانی هستند.

توحیدی، ۱۳۹۰، ص ۴۴)

ظروف سیمین زرانودود شده در برخی از جنبه ها تصویر کاملتری از هنر ساخت ساسانی را ارائه می دهند.

اتینگهاوزن، ۱۳۷۱، ص ۱۱۵)

ضمن آنکه ظروف زرین، سیمین و یا فلز دیگری که با روش‌های طلا کاری، حکاکی، قلم زنی و یا میناکاری ساخته می‌شد از جمله تکنیک‌های هنری مرتبط با فلز کاری ساسانی است. (زمانی، ۱۳۵۵، ص ۲۴)

صنعت فلز کاری سلجوقی مانند دوران ساسانی به دو نوع است. (احسانی، ۱۳۶۸، ص ۱۳۷)

۱- اشیای ساخته شده از ورقه مس، آهن، برنج به ندرت طلا و نقره

۲- اشیای ریختگی ساخته شده از مفرغ، برنج، مس و احتمالاً طلا و نقره

طرز ساخت اشیاء از اوراق همان است که در فلز کاری دوران ساسانی رواج داشت. هنرمندان این عصر هم با چکش کاری ورقه مس یا نقره را پس از صافکاری و مسطح ساختن آن به حالت سرد به شکل مطلوب در می‌آوردند و بعد از آن نقره کوبی یا کنده کاری می‌کردند.

فلزکاران دوره سلجوقی صنعت ترصیع اشیاء فلزی را با سایر فلزات از قبیل مس و نقره طلا تکمیل کردند. این ویژگی از خراسان آغاز و اسلوب ابتکارات هرات، نیشابور و سیستان و مرو که مرکز فلز کاری ایران بودند به تدریج به تمام قلمرو ایران و خاورمیانه راه یافت و مورد تقلید قرار گرفت. (دیماوند، ۱۳۸۳، ص ۱۴۱- ۱۴۰) (آیت الله شیرازی، ۱۳۶۲، ص ۱۱۷)

از دیگر تحولات هنر فلز کاری در این دوره تکنیک کند کاری بر روی فلز می‌باشد که بر روی ظرف‌ها و آلات فلزی بسیار ماهرانه انجام می‌شده و سپس پوشش منقش زیبا در آن ایجاد می‌کردند. (حقیقت، ۱۳۸۵، ص ۲۴۸)

همراه با هنرهای تزیین مرصع کاری، بر روی ظروف فلزی تکنیک تزییناتی چون قلم زنی، برجسته کاری نیز انجام می‌گردید. (اندرونوبل، ۱۳۸۰، ص ۶۰۵)

در این شیوه خاتم بندی با نقره، مس و طلا انجام می‌گرفت.

آثار فلزی در جهان اسلام به طور اخص در موصل به روش ریخته‌گری و قالب‌گیری که در دوره اسلامی به پیشرفت شایانی نائل آمده و تولید می‌شد. فن ریخته‌گری و قالب‌گیری در ساخته‌های فلزی فنی است از روزگار باستان که صنعتگران با آن آشنا بودند و در دوران اسلامی هنرمند فلزکار با تجربه و خلاقیت خویش آن را به درجه دقت و ظرافت رسانیدند. (بیانی، ۱۳۸۲، ص ۶۲)

از دیگر فنون به کار رفته در آثار فلزکاری موصل در زمان سلجوقیان فن مشبک کاری، سیاه قلم، ملیله کاری یا ریسنده‌گی، فیروزه کوبی، گوژکاری... فنون معمول و رایج در فلز کاری بوده است.

در دوره سلجوقی و به ویژه در شهر موصل ساخت و تولید آثار فلزی با انواع روش های ساخت و شکل دهی که در قبل از اسلام و به خصوص دوره ساسانی رواج داشت ادامه پیدا کرد. این امر با توجه به سابقه طولانی هنر و صنعت فلزکاری در ایران چندان دور از ذهن نمی نماید که فلزکاران ایرانی را جزو بهترین فلزکاران قلمرو اسلامی بدانیم. چرا که وارث مستقیم هنر فلزکاران ایران قبل از اسلام به ویژه فلزکاران ساسانی بودند. و زمینه ساخت روش های شکل دهی آثار فلزی بسیاری از فنون، مستقیماً از هنرمندان و صنعتگران و فلزکاران دوره ساسانی به هنرمندان فلزکار دوره اسلامی رسیده است. (احسانی، ۱۳۶۸، ص ۱۳۰-۱۲۹)

### نقوش تزئینی

هدف فلزکاران در دوره ساسانی در زمینه تزئین ظروف فلزی بیشتر کار بست طرح هایی متناسب و در مورد پادشاهان ساسانی بوده است.

در بیشتر تزئینات این ظروف تایید بر قرنیه سازی، پویایی، طبیعت پردازی که مشخصات و ابداعات هنرمندان ساسانی است به چشم می خورد.

همچنین در بسیاری از نقوش آثار فلزی دوره ساسانی خصوصاً حیوانات اساطیری، تاثیر هنر هخامنشی دیده می شود. هنرمندان ساسانی هیجان، تسلط نیرو و قاطعیت را از ویژگی های هنری این دوره بوده با هنرهای تزئینی خود تلفیق کرده و در صحنه های هنری آثار بی نظیری را به وجود آوردند که این ویژه این دوره است. (گیرشمن، ۱۳۵۰، ص ۲۰۴)

آثار فلزی این دوره شامل: بشقاب های نقره، ابریق ها، کاسه ها و ظروف با نقوش تزئینی حیوانات و گیاهان، کوزه های سیمین طلاکاری با بدنه بیضوی و گلابی، (بوسایلی، ۱۳۷۶، ص ۹۰)

در دوره ساسانی درخت یا شاخه های بی جان و متقارن نمایانگر درخت زندگی یا درخت مقدس بود. به طوری که سیمرغ پرنده اساطیری ایران بر آن منزل دارد. (هنیلز، ۱۳۸۲، ص ۴۱)

در ایران باستان و در برخی از مراسم آیینی کهن یک جفت طاووس را در دو سوی درخت مقدس قرار می دادند. طاووس را با خورشید مربوط می دانستند و آن را مبشر سپیده دم می خواندند. (یاحقی، ۱۳۸۸، ص ۵۳۳)

علاوه بر تنوع در اشکال ظروف فلزی این دوره نقوش تزئینی آنها نیز موضوعات گوناگونی دارد. موضوعات مهم نقوش تزئینی این ظروف شامل: نقوش تشریفاتی تصویر و جلوس شاه، اعطای منصب و ضیافت، صحنه هایی با ویژگی مذهبی،

صحنه های شکار، رامشگری، پندگان و حیوانات افسانه ای را شامل می شود. (زمانی، ۱۳۵۵، ص ۲۳)

از آنجایی که تصاویر حیوانات و طیور بخشی مشخص از تزیینات فلزکاری ساسانی را تشکیل می‌دهد یکی از مشهورترین نقوش تزئین در صنعت فلزکاری ساسانی حیوان عجیب بالداری شبیه سیمرغ است که قسمتی شیر، قسمتی سگ و قسمتی پرنده بود. (دیماوند، ۱۳۶۵، ص ۱۳۵)

خط پهلوی که تا مدت‌ها پس از سقوط ساسانیان نیز همچنان در مناطق مرکز زاگرس بر بناها نوشته می‌شد برای تزیین اشیا نیز به کار می‌رفت. به عنوان مثال ظرفی که به امر شروین یکی از سلسله مس مغان (عبدالسلام، ۱۳۵۱، ص ۱۱۷) دماوند ساخته شد در موزه آرمیتاژ نگهداری می‌شود، کتیبه‌ای به خط پهلوی ساسانی به چشم می‌خورد. ظرف دیگر از همین دست در موزه آرمیتاژ نگهداری می‌شود که به شاهزاده‌ای به نام داد برزمهر تعلق داشته و بر روی آن تصویر یک الهه که شاید آناهیتا باشد نقش شده که به پشت عقاب نشسته و به نواختن فلوت مشغول است. (دیماوند، ۱۳۶۵، ص ۱۳۴)

نقوش تزیینی فلزات در دوره سلجوقی تا حد قابل توجهی وامدار و استمرار یافته مبانی فلزکاری ساسانی است. عمده‌ترین عناصر تزیینی اشیاء فلزی در دوره سلجوقیان عبارتند از:

تزیینات جانوری شامل: نقوش انسانی در صحنه های بزم و باده‌گساری، شکار، جنگ، سوار بر اسب و یا به صورت نیم تنه افراد صاحب منصبان.

نقوش حیوانی و پرندگان واقعی. (اسب، شتر، گربه، ببر، ماهی، طاووس). حیوانات اساطیری گریفون‌ها و هارپی‌ها (کندی، ۱۳۸۵، ص ۳۲۷)

نقوش گیاهی شامل، درخت طوبی (آیه ۲۹ سوره رعد) (که همان درخت زندگی دوران باستان است) (کونل، ۱۳۸۷، ص ۷۶)

تزیینات کتیبه‌ای و نوشتاری و خط نگاره‌ها. کتیبه‌ها به خط پهلوی و یا کوفی با محتوای دعای خیر و برکت، توصیه‌های اخلاقی نام سفارش دهنده و به ندرت سازنده اثر

تزیینات هندسی (ویلسون، ۱۳۸۸، ص ۴۰)

از نمونه آثار به جا مانده از دوره سلجوقیان (در موزه ملی) شمعدانی از جنس برنز است. با تفکیک مرصع کاری و تزیینات و نقوش کتیبه‌ای- هندسی، جانوری، انسانی است و دور تا دور دهانه دارای کتیبه‌ای با خط نسخ است.

در کتیبه‌های آثار فلزی دوره سلجوقی عبارات، حسب حالت، نوع شی انتخاب می‌شدند و همچنین برای کتابت آیات قرآنی و ذکر و احادیث و استفاده از خط کوفه را ترجیح می‌دادند. (احسانی، ۱۳۹۱، ص ۱۸۸)

یک دسته نقوش دیگر که در این دوره آغاز شد و تکامل آن به ادوار بعدی انتقال یافت، نقوش داستان‌هایی ادبی بود که

به سبک هنر نقاشی مینیاتور بر روی ظروف فلزی حکاکی شده. (حقیقت، ۱۳۸۵، ص ۲۴)

در هنر ایرانی نقوش گیاهی به صورت درخت طوبی و یزندی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بودند. تزئین گیاهی ریشه در

هنر ایران باستان دارد اما با ظهور اسلام نقوش گیاهی در فرهنگ ایران تجلی دیگری یافت. (پوپ، ۱۳۹۱، ص ۳۶) به

ستاره پنج پر، شش پر، هفت پر، لوزی ها و مستطیل ها، در عین حضوری یگانه در ترکیب با کتیبه ها و اسلیمی ها

جان تازه ای می گیرند. (انصاری، ۱۳۸۱، ص ۶۹)

## مراکز ساخت

از جمله معادنی که در زمان ساسانیان فعالیت داشتند می توان به معادن سرب و نقره نخلک، خارستان، آهنگران ملایر

و معدن سرب در کوهستان کرمان اشاره کرد. شماری از این فلزات مانند سرب، روی، مس، طلا، آهن که هم اکنون در

ایران اهمیت دارند در زمان ساسانیان ساخته شده‌اند. به عنوان نمونه در خراسان محل ذوب نقره، محل ذوب آهن در

رشته کوه‌های در نزدیکی تبریز، محل ذوب در نزدیکی رشت و ماسوله وجود معادن فراوان در اکثر مناطق ایران از علل

شکوفایی این صنعت است. (دریایی، ۱۳، ص ۴۵ و ۱۱۸-۱۱۷)

همانطوری که در دیگر مباحث بیان شد هنر ساسانی و به خصوص هنر فلزکاری هنر درباری بود. در کنار کاخ‌های

سلطنتی کارگاه‌هایی برای ساختن اشیای گرانبها و تجملاتی وجود داشته تا از این طریق پادشاه را معرفی کنند. (گیرشمن،

۱۳۵۰، ص ۲۰۴)

در این کارگاه‌ها از نقره برای ساخت و از طلا برای زر اندود کردن ظروف استفاده می کردند.

در دوره ساسانی هنر مردمی متأثر از این هنر درباری بوده است و در مواردی که توانایی استفاده از فلزات طلا و نقره

برای ساخت ظروف نبود مردم هر طبقه با تقلید از طرح‌های به کار رفته در ظروف طلایی و نقره‌ای آن را بر آلیاژهای

کم بها از جمله سفید روی برنز و آهن و حتی شیشه و سفال‌های لعاب‌دار اجرا می نمودند. (کریمیان، ۱۳۹۰، ص ۱۱۲)

وجود مراکز هنر فلزکاری در زمان حکومت‌های ایران متفاوت بود. از قرن سوم تا ششم هجری، مراکز صنعت فلزکاری

از نواحی شرقی کشور آغاز و به مناطق مرکزی و غرب ادامه یافت. این روند گسترش صنعت فلزکاری با آغاز حکومت

سامانیان شکل گرفت و با حکومت سلجوقیان به اوج تکامل خود رسید.

چنان که مراکز هنر فلزکاری در دوره سلجوقی علاوه بر شهرهای خراسان که مهم ترین مراکز هنر فلزکاری بود، در مناطق دیگر نیز گسترده شده بود.

حمدالله مستوفی در زمینه رواج هنر فلزکاری و معادن آن در قرن پنجم و ششم هجری می گوید: « در قرن پنجم هجری در ولایات فارس معادن فراوان وجود داشت. معدن به ولایت قهستان، جبال قارن، کرمان، به ولایت طارمین.

. . بسیار موجود بود. که از آن ولایات آلات و ادوات فلزی کثیر سازند. (مستوفی، ۱۳۶۲، ص ۲۰۲)

صنعت فلزکاری در دوره سلجوقی به شکوفایی رسید در میان سرزمین های سلجوقی که در این عرصه برجسته بودند استان خراسان پیشاپیش همه قرار داشت. شاید به این دلیل که این استان از روزگار سامانیان مرکز بزرگ تولید آثار و ظروف برنزی و تزیین آنها با نقش های قدیمی به سبک ساسانی بوده است. در روزگار سلجوقیان خراسان به ساختن آثار مسی و نقره و آبکاری آثار فلزی با نقره در قرن پنجم و ششم نام و آوازه یافت. (زکی، ۱۳۸۸، ص ۱۳۷)

رونق هنر فلزکاری در دوره سلجوقی به حدی بود که علاوه بر خراسان و هرات، در مناطق زیادی از جمله عراق، سوریه تا مدیترانه نیز، تاثیر گذاشت. مکتب هنری موصل علاوه بر سفالگری در زمینه فلزکاری به فعالیت هنری پرداخت و از تزیینات فلزکاری سلجوقی استفاده نمود. شهر موصل در سال ۴۸۹ ق ۱۰۹۶ م به تصرف سلجوقیان درآمد و هنرها و پیشه های مختلف به دست آنها شکوفا شد. موصل یکی از فعال ترین و برجسته ترین مکاتب فلزی هم زمان با اواخر دوره سلجوقی و دوره ایلخانی است.

تزیینات به کار رفته در فلزکاری موصل که عبارتند از تزیینات جانوری (انسانی، حیوانی، پرندگان) و تزیینات کتیبه ای با خط نسخ و کوفی. در زمینه شیوه ساخت آثار فلزی در شهر موصل همان شیوه و روش های متداول زمان ساسانیان را دنبال می کردند. (کاکویی، ۱۳۹۷، ص ۱۹-۱)

زیرا شهر موصل تا فتح ایران به دست مسلمانان عرب (۱۶ق/۶۳م) همچنان تحت سیطره و نفوذ دولت ساسانی که از نظر فلزکاری مشهور بودند، قرار داشت. (طبری، ۱۹۶۳، ص ۳۶) احتمالا این هنر در شهر موصل از همان عصر ساسانی وجود داشته و همچنان تا دوره سلجوقی و بعد از آن نیز پابرجا مانده است.

## نتیجه گیری

هنر فلزکاری به عنوان یک هنر ارزشمند ایرانی دارای قدمت طولانی می باشد. صنعتگران قبل از اسلام در ساختن اشیای فلزی مهارت داشتند. آثار به جای مانده از موزه ها شاهد این ادعا می باشد. در دوره هخامنشی و ساسانی هنر فلزکاری به دلیل علایق شاهانه رونق خاصی پیدا کرد. (بهنام، ۱۳۴۱، ص ۴۳-۴۲)

در دوره ساسانی با انواع فراوانی از آثار مواجه هستیم که غالباً نقره ای و گاهی از طلاست، از فلزات طلا و نقره برای ساختن ظروف و از طلا برای زراندود نیز استفاده می کردند.

در اواخر دوره ساسانی کاربرد فلز سفید روی برای ساختن ظروف مورد توجه قرار گرفت آن هم به دلیل آنکه طبقاتی که نمی توانستند از نقره استفاده کنند ظرف ساخته شده از سفید روی را جایگزین کنند.

اولین مسئله در هنر فلزکاری دوره سلجوقی جنس فلز به کار رفته در ظروف ساخته شده آن می باشد. استفاده از فلز طلا و نقره در کنار مس و مفرغ هنر فلزکاری را به اوج رسانید.

صنایع تولیدی ساسانیان از نظر تکنیک ساخت و تزئین به شیوه ریخته گری به روش موم گمشده و چکش کاری بر ورقه سرد با بکارگیری در ساخت اشیای فلزی مورد توجه قرار گرفت. ظروف ساخته شده از اشکال مختلف جانور، پرندگان با اسلوب کنده کاری، مطلا کاری و مینا کاری ساخته می شدند. (وزیری، ۱۳۷۳، ص ۵۰۵)

تکنیک ساخت ظروف متفاوت بوده و در خصوص در اواخر دوران ساسانی ترصیع، حکاکی با مهارت انجام می شد. البته باید به ریتون هایی به شکل و فرم سر اسب و سر غزال و ساغرهایی به شکل اسب و زین و یراق شده و نیم تنه شاهان، سکه و پلاک های دوره ساسانی را که اکثر شامل تمثال شاهان که نشانگر پیشرفت قابل توجه فلزکاران ساسانی در فرم و شکل دادن به فلز در این دوره بود اشاره کرد.

در دوره سلجوقی گروه بی شماری از اشیایی که در این روزگار تولید شده از نظر تکنیک ساخت و تزئین، پیوسته از قالب و الگوهای سنتی باستانی تقلید می کرد. این اشیاء عبارت بود از: بخوردان های خاتم کاری و یا مشبک کاری شده که اغلب به شکل و فرم حیوانات (پرنده یا شیر) بوده. دست هاون، آیینه شمعدان، تنگ هایی که یادآور نمونه گلابی شکل عهد ساسانی بود و از دیگر تکنیک های ساخت در این دوره قلمزنی، طلاکوبی، بر روی اشیای مسی و مصنوعی است. (تاج بخش، ۱۳۸۱، ص ۱۹۱)

مشخصه تزئینی سلجوقیان شامل کتیبه هایی به خط کوفی و یا نسخ، پیکره حیوانات با زمینه اسلیمی گیاهی و قاب بندهایی بود که در آنها چنگ نوازان گریفین ها حکاکی شده بود که به عنوان تزئین به کار می رفت.

موضوع نقوش تزئینی ظروف دوره ساسانی عبارتند از: صحنه‌های شکار، جلوس شاه با عطای منصب و ضیافت رامشگری، پرندگان، گلها و حیوانات افسانه‌ای بوده است. یک دسته از نقوش دیگر که در دوره سلجوقی آغاز شد و تکامل آن به ادوار بعدی انتقال یافت، نقوش ادبی بود که با سبک نقاشی مینیاتوری بر روی ظروف فلزی حکاکی شده از جمله قاب آیینی در دوره سلجوقی که به پشت آن داستان بهرام گور و آزاده نقش شده است. (حقیقت، ۱۳۸۵، ص ۲۴)

سلطین سلجوقی که علاقمند دربار با شکوه بودند بزرگنمایی را در ظروف مورد استفاده خود به کار می‌بردند. تلاش برخی از حکام و هنرمندان سلجوقی در احیای سنت تصویری دوران ساسانی منجر به شباهت‌هایی در کاربرد نقش مایه های جانوری در آثار فلزی دو دوره شده است. که این تصویرها ظروف نقاشی شده دوره ساسانی را تداعی می‌کند. (پوپ، ۱۳۸۷، ص ۷۱)

از آنجایی که هنر فلزکاری ساسانی هنری درباری است مراکز ساخت این دوره را می باید کارگاه‌هایی در کنار کاخ‌های سلطنتی برای ساختن اشیاء گرانبها و تجملاتی دانست. (گیرشمن، ۱۳۵۰، ص ۲۰۴)

در دوره سلجوقیان به جهت قدرت اقتصادی و در سایه امنیت و آرامش حکومت اسلامی فلزکاری راه کمال و پیشرفت را در پیش گرفت و در نقاط تحت سلطه سلجوقیان توسعه و گسترش یافت و مکاتب فلزی برجسته‌ای در تولید آثار فلزی نظیر خراسان و موصل ظهور کرده و در واقع با روی کار آمدن سلجوقیان یک دوره پررونق فلزکاری اسلامی در شهرهای قلمرو این امپراطوری آغاز گردید.

مراکز هنر فلزکاری در این دوره نواحی خراسان و ماوراءالنهر و مرو را می‌توان نام برد که ظروف به جا مانده از آن مناطق چیره دستی هنرمندان آن نواحی را نشان می‌دهد. (مارگرنیت، ۱۳۷۶، ص ۳۹-۲۸)

نتایج به دست آمده حاکی از آن است که سلجوقیان در هنر فلزکاری از ساسانیان در شاخص‌هایی چون جنس، تکنیک و شیوه ساخت و تزئین فلزات، نقوش تزئینی در بیشتر موارد اقتباس و تبعیت کرده‌اند.



## کتابنامه

### الف) کتاب

اتینگهاوزن، ریچارد، بارشاطر، احسان، ۱۳۷۹، **اوج درخشان هنر ایران**، مترجمان روبین پاکباز، هرمز عبداللهی، آگاه.

احسانی، محمد تقی، **هفت هزار سال فلزکاری در ایران**، ۱۳۶۸، تهران؛ علمی و فرهنگی.

استرلین، هانوی، ۱۳۷۷، ص ۱۴۷، **اصفهان تصویر بهشت**، ترجمه جمشید ارجمند، تهران: فروزان روز.

انصاری، مجتبی، موسوی حجازی بهار، ۱۳۸۱، **تحلیل زیباشناسانه نقوش در هنر فلزکاری ایران**.

اندره، گدار، ۱۳۵۸، **هنر ایران**، ترجمه بهروز حبیبی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

اندروبوئل، جان، ۱۳۸۰، **تاریخ ایران از آمدن سلجوقیان تا فروپاشی ایلخانان**، ترجمه حسن انوشه، ج ۵، امیرکبیر.

بهنام عیسی، ۱۳۴۱، **صنایع دستی تهران**، کیهان.

بوسالی، ماریو، توشراتو، امیر، ۱۳۸۳، **هنر پارتی و ساسانی**، ترجمه یعقوب آژند، مولی.

بیانی، سوسن، ۱۳۸۲، **گفتاری در مورد فلز و فلزکاری و باستان شناسی**، گروه باستان شناسان، تهران.

پرایس، کریستین، ۱۳۵۲، **تاریخ هنر اسلامی**، ترجمه مسعود رجب‌نیا، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

پوپ، آرتور، ۱۳۸۷، **فیلس اکرم، اریک شرور، کتاب شاهکار هنر ایران**، ترجمه پرویز ناتل خانلری علمی و فرهنگی.

تاج بخش، احمد، ۱۳۸۱، **تاریخ تمدن و فرهنگ ایران در اسلام تا صفویه**، نوید شیراز.

توحیدی، فائق، ۱۳۹۰، **مبانی فلزکاری و سفالگری منسوجات و معماری، خط و کتابت**، با همکاری سیاوش

توحیدی، انتشارات سمیرا.

جیهانی، ابوالقاسم احمد، ۱۳۶۸، **اشکال العالم**، ترجمه عبدالسلام کاتب، مشهد، استان قدس رضوی.

حقیقت، عبدالرفیع، ۱۳۸۵، **تاریخ هنرهای ملی و هنرمندان ایرانی از کهن ترین زمان تاریخی تا پایان**

**دوره قاجاریه از مانی تا کمال الملک**. ج ۱، کومش.

حیدرآبادیان، شهرام، عباسی فرد فرناز، ۱۳۸۸، **هنر فلزکاری اسلامی، تهران**، سیحان نور.

دریایی، تورج، ۱۳۸۳، **شاهنشاهی ساسانی**، ترجمه مرتضی ثاقب فر، تهران: انتشارات کتابخانه ملی.

دهخدا، علی اکبر، ۱۳۲، **لغت نامه**، تهران، انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

ریتون: دهخدا در لغت‌نامه خود واژه تکوک را مترادف ریتون بیان کرده و ریتون‌ها را ظروفی زرین یا آهنین می‌داند که به شکل جانوران (مرغ، ماهی، گاو...) ساخته شده و در گذشته در آن شراب می‌خوردند.  
ملغمه: اصطلاحی است که به ترکیب جیوه یا یک فلز یا آلیاژ گفته می‌شود و کاربرد ملغمه در طلاکاری بسیاری از نقره‌های ساسانی دیده می‌شود.

دیماوند، موریس، اسون، ۱۳۸۹، **راهنمای صنایع اسلامی**، ترجمه عبدالله فریار، تهران، علمی و فرهنگی.

زکی، محمد حسن، ۱۳۸۸، **هنر ایران در روزگار اسلامی**، ترجمه محمد ابراهیم کلیدی، ناشر صدای معاصر.

زمانی، عباس، ۱۳۵۵، **تاثیر هنر ساسانی در هنر اسلامی**، تهران: وزارت فرهنگ و هنر.

طبری، محمد جریر طبری، ۱۹۶۳، **تاریخ الرسل و الملوک**، تاریخ الامم و الملوک، ترجمه، ج ۴.

عبدالسلام، عبدالعزیز فهمی، ۱۳۵، **القاب پادشاهی در ایران**، ترجمه احمد محمدی، نشریه هنر و مردم.

فتایی، زهرا، ۱۳۸۷، **سیری در صنایع دستی ایران**، اصفهان، دانشگاه آزاد نجف آباد.

کاتلی مارگرنیت، سویی هامبی، ۱۳۸۴، **تاریخ هنر ایران: هنر سلجوقی و خوارزمی**، ترجمه یعقوب آژند، ج ۸، مولی.

کندی مایک دیکسون، ۱۳۸۵، **دانشنامه اساطیر یونان و روم**، ترجمه رقیه بهزادی، انتشارات طهوری.

گریفون: جانوری اسطوره‌ای که دارای بدن شیر و بال‌های عقاب است (حیوان ترکیبی) که گاهی در ساختار بدنش تنوع دیده می‌شود. سر مار، دم عقرب، پای پرنده.

گانتز، آن کلابیرن، (نویسندگان آن سی گانتز و پل جت)، ۱۳۸۳، **فلزکاری ایران در دوره هخامنشی**، اشکانی، ساسانی، ترجمه شهرام حیدرآبادیان، گنجینه هنر.

گیرشمن، رومن، ۱۳۵۰، **هنر ایران دوره پارسی و ساسانی**، ترجمه بهرام فره‌وشی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

مستوفی قزوینی، حمدالله، ۱۳، **نزهة القلوب**، تصحیح کای لسترنج، تهران، دنیای کتاب.

مقدسی، ابوعبدالله محمد بن احمد، ۱۳۶۸، **اشکال العالم**، ترجمه عبدالسلام کاتب، مشهد، آستان قدس رضوی.

وزیری، علینقی، ۱۳۷۳، **تاریخ عمومی هنرهای مصور**، هیرمند.

ویلسون، آوا، ۱۳۸۸، **طرح های اسلامی**، ترجمه محمدرضا ریاضی، انتشارات سمت.

هینلز، جان راسل، ۱۳۸۴، **شناخت اساطیر ایران**، ترجمه ژاله آموزگار، احمد تفضلی، چشمه.

یا حقی، محمد جعفر، ۱۳۸۸، **فرهنگ اساطیر و داستان واژه ها در ادبیات فارسی**، تهران: فرهنگ معاصر.

یاوری، حسین، ۱۳۸۰، **فلزکاری**، تهران، پژوهشگاه فرهنگ اسلامی.

نفیسی، سعید، ۱۳۸۸، **تاریخ تمدن ایران ساسانی**، ناشر نگاه ترجمه و نشر کتاب

## مقاله ها

آیت الله زاده شیرازی، حسن، ۱۳۷۷، **بررسی هنر فلزکاری در دوران سلجوقی**، شماره ۳، فصلنامه هنر.

انصاری مجتبی، موسوی حجازی بهار، ۱۳۸۱، **تحلیل زیباشناسانه نقوش در هنر فلزکاری ایران**، نشریه مدرس هنر.

عبدالسلام، عبدالعزیز فهمی، ۱۳۵۱، **القاب پادشاهی در ایران**، ترجمه احمد محمدی، نشریه هنر و مردم، شماره ۱۱۵.

فرید نژاد، شروین، ۱۳۸۴، **اسب سوار در هنر ساسانی**، شماره ۸۹، ۹۰- مجله ماه هنر.

کاکویی، فهیمه، ۱۳۹۷، **فلزکاری مکتب خراسان نقوش و تزیینات آن از منظر باورها و اعتقادات ایران باستان**، انتشارات دومین همایش ملی خراسان در شکوفایی هنر و معماری ایران اسلامی، دانشگاه پیام نور.

کریمیان، حسن، خان مرادی مژگان، ۱۳۹۰، **هنر فلزکاری ایران در انتقال از ساسانیان به دوران اسلامی با استناد از شواهد باستان شناسانه**، شماره ۱۵، جهاد دانشگاهی.

---

**The Sassanian period is one of the most brilliant periods of Iranian art  
before Islam**

Farnaz Dehghani / AmirAkbari / Omid Sepehri rad

**Abstract**

Sasanian metalwork art has a great value because it was influenced by ancient artistic elements and in other words, it was cast in the form of taste and taste of Sasanian era Iran. Sassanid metalwork art followed the Achaemenes and Parthian traditions to some extent, and after the advent of Islam and the Arab conquests until the time we are discussing (Seljuqs) and even after that, the art of metalwork received this influence from ancient Iran. In this article, we intend to use the historical research method to examine the indices of metalwork art of the Sassanid period and the degree of influence of the Seljuqs from the Sassanid's, because the examination and application of the indices of Sassanid metalwork in the works of the Seljuqs is the necessary goal of the current research. The review of sources and sources and articles shows that Sassanid metal artifacts have characteristics and indicators such as metal type, form, pattern, decorations and structure, among the influences and inspirations from form and pattern in addition to the Islamic periods, more in the period The Seljuqs stand out because the Iranians had a rich civilizational background and the conquering Arabs encouraged them to immediately use this cultural heritage and use the same features and indicators of the metalwork art of the past in a magnificent and excellent way. It was manifested in the created works and continued.

**Key words:** Sasanian, metalwork, Seljuk, metal type, form, role, decoration.